

Uloga nacionalne bankarske garantne šeme u restrukturiranju kreditnih obaveza kompanija u sektoru sertifikovane organske poljoprivrede

The role of the national banking guarantee scheme in the restructuring of company credit obligations in the certified organic agriculture sector

Branko Živanović¹, Aleksandra Cvejić^{2*}, Duško Bodroža³

^{1,2}Beogradska bankarska akademija, Fakultet za bankarstvo, osiguranje i finansije, Zmaj Jovina 12, Beograd, Srbija /

Belgrade banking academy, Faculty for banking, insurance and finance, Zmaj Jovina 12, Belgrade, Serbia

³Institut ekonomskih nauka, Zmaj Jovina 12, Beograd, Srbija /

Institute of economic sciences, Zmaj Jovina 12, Belgrade, Serbia

*Autor za prepisku / Corresponding author

Rad primljen / Received: 05.11.2021, Rad prihvaćen / Accepted: 19.02.2022.

Sažetak: U fokus istraživanja stavljena je ocena efektivnosti preduzete državne mere u formatu garantne šeme na privredna društava u sektoru sertifikovane organske poljoprivredne proizvodnje maline, s obzirom na činjenicu da decenijama u Republici Srbiji ima važnu ulogu u strukturi nacionalnog izvoza. Malina spada u ključne nacionalne izvozne proizvode, čija realizacija premašuje 260 miliona evra, respektivno. Domicilna struktura izvozne tražnje doživljava intenzivne promene u korist sertifikovane organske maline u odnosu na konvencionalnu, koja pri tom, obuhvata i više od polovine ukupnog nacionalnog izvoza ekoloških proizvoda. Pretpostavka je da garantna šema omogućava uspostavljanje adekvatne strukture (optimalno restrukturiranje) kreditnih obaveza klijentima u sektoru organske poljoprivredne proizvodnje, u trenutku i ambijentu izvoznog šoka i trenutnog odlaganja izvoznih prihoda. Format garantne šeme obezbedio je „odgovarajući“ period odlaganja otplate tekućih anuiteta postojećih kreditnih obaveza privrednim društvima, dok je poslovnim bankama pružio mogućnost unapređenja kolateralu postojećih i budućih kreditnih obaveza. Između ostalog, cilj istraživanja je i da sumira i moguće negativne efekte u scenariju izostanka analiziranog državno-garantnog modela podrške na: agro-ekološki sektor, poslovne banke i državu. Privredna društva, čija je osnovna delatnost proizvodnja i izvoz ekološke maline, bila bi izložena likvidnosnom udaru usled otežanog izvoza u prvim mesecima epidemiološke krize. Izostanak planiranih deviznih priliva onemogućio bi im redovnu isplatu dobavljača i servisiranje kreditnih obaveza prema bankama. Priprema proizvodnje i otkupa roda za narednu sezonu, takođe, bila bi dovedena u pitanje usled finansijskog disbalansa i potencijalne kreditne uzdržanosti poslovnih banaka. U sektoru poslovnih banaka pojavili bi se neplanirani NPL-ovi i uvećala rezervisanja i kapitalni izdaci po osnovu uvećanih rizika u predmetnom agro-sektoru. Na kraju, došlo bi i do umanjjenja ukupnog nacionalnog izvoza i budžetskih prihoda države.

Ključne reči: COVID-19, sertifikovana organska malina, garantna šema, poslovna banka, likvidnost.

Abstract: The research focuses on the effectiveness of state measures in the context of the Guarantee Scheme on the companies in the sector of organically certified agricultural raspberry production. Those companies have played a prominent role in the national economy for decades as one of the major national exporters. Raspberries are among the key national export products, and their sales exceed 260 million euros, respectively. The domicile structure of export demand is undergoing intense changes in favour of organically certified raspberries production compared to conventional production, while at the same time it accounts for more than a half of the total national export of organic products. The assumption is that the Guarantee Scheme enables the establishment of an adequate structure (optimal loan restructuring) of clients' loan obligations in the organic agricultural production sector at the moment of export shock and immediate delay of export revenues. The format of the Guarantee Scheme provides an "appropriate" grace period of the current annuities of existing companies' loan obligations, while providing commercial banks with the opportunity to improve the collateral of existing and future credit obligations. Moreover, the aim of this article is to summarise the negative effects in the scenario of the absence of the analysed state guarantee support model on the agro-ecological sector, commercial banks and the

state. Companies whose main activity is the production and export of organic raspberries would be exposed to a liquidity shock due to export difficulties in the first months of the epidemiological crisis. The absence of planned foreign exchange inflows made it impossible to pay their suppliers regularly and service their loan obligations to banks. The production preparation and purchasing of fresh raspberries for the next season could be called into question due to a financial imbalance and potential loan reluctance of commercial banks. In the commercial banking sector, unplanned NPLs would build up and provisions and capital expenditures would increase because of the increased risks in the observed agricultural sector. Finally, that would lead to a reduction in total national export and state budget revenues.

Keywords: COVID-19, certified organic raspberries, the Guarantee Scheme, commercial bank, liquidity.

¹*orcid.org/0000-0002-2672-4950, e-mail: branko.zivanovic@bba.edu.rs*

²*orcid.org/0000-0002-9774-0392, e-mail: aleksandra.cvejic@bba.edu.rs*

³*orcid.org/0000-0002-6219-1338, e-mail: dusko.bodroza@ien.bg.ac.rs*

UVOD / INTRODUCTION

Uticaj pandemije COVID-19 na ekonomije i životnu sredinu kao i procena potencijalno dugoročnih posledica na stabilnost pojedinih privrednih sektora, s jedne strane, te ocena efektivnosti preduzetih mera Vlada i Centralnih banaka za ublažavanje posledica izazvanih pandemijom, s druge strane, ključno je polje istraživanja aktuelne akademsko-profesionalne bankarske prakse. Ovo pitanje je od posebnog značaja za male i otvorene ekonomije, uvožno-izvožno zavisne i hipersenzitivne na spoljnoekonomске uticaje, kao što je naša ekonomija.

Kreatori monetarne i fiskalne politike pored mera odlaganja plaćanja obaveza po osnovu bankarskog servisa (moratorijum: Sl. glasnik RS, br. 33/2020 i br. 103/2020) doneli su i Zakon o utvrđivanju garantne šeme kao meru podrške privredi za ublažavanje posledica pandemije COVID-19 (Sl. glasnik RS, br. 153), kao dodatnu meru podrške privredi. Težište je stavljeno na segment mikro, malih i srednjih preduzeća koja predstavljaju dominantan deo nacionalne privrede. Postavljeni cilj odnosio se na održavanje likvidnosti, kontinuiteta proizvodnje i održavanje zaposlenosti kapaciteta i radne snage.

U fokus predmetnog istraživanja stavljena su privredna društava u sektoru sertifikovane organski proizvodnje maline, koja u nacionalnoj ekonomiji imaju naglašenu ulogu u strukturi izvoza (Živanović i dr., 2019). Naime, predmetna voćarska kultura učestvuje sa gotovo 60% u strukturi izvezenih sertifikovanih organskih proizvoda od voća (Simić, 2020). Tokom, 2020. godine sertifikovanih organskih proizvoda izvezeno je za ukupno 37,4 miliona evra, što predstavlja rast od 25%, u odnosu na prethodnu godinu. Tokom 2019. godine iz Srbije je izvezeno 13.284 tona organskih proizvoda u vrednosti od 29,75 miliona evra, pri čemu su voće i proizvodi od voća po tradiciji dominirali, sa učešćem od 95,87%, odnosno u apsolutnom iznosu aproksimativno sa 28,7 miliona evra (Simić, 2020) u ukupnom izvozu organski sertifikovanih proizvoda.

Nesporo je da, perspektive rasta izvozne tražnje determinišu strategiju i kreditnu politiku poslovnih banaka u domenu finansiranja uzgoja i proizvodnje navedene voćarske kulture (Živanović i dr., 2019). što se ogleda i kroz ukupnu akumulativnost posla, izraženu kroz odnos proizvodnih i prodajnih cena, u korist organske proizvedene maline.

Prosečna prodajna cena sertifikovane organske maline iznosi 2,8 eur/kg, a bruto proizvodni trošak 1,01 eur/kg. Prosečna prodajna cena konvencionalne maline 1,4 eur/kg, bruto proizvodni trošak 1,2 eur/kg, za šta se zalaže 95% vlasnika proizvodnih i izvoznih malinarskih preduzeća. Janković i dr. (2020) potvrđuju direktne komercijalne benefite organske poljoprivrede.

Istraživanje će dati odgovor na sledeće hipoteze:

Hipoteza prvog reda koja pretpostavlja da je Zakonom o uvođenju garantne šeme omogućeno - adekvatne strukture (optimalno restrukturiranje) kreditnih obaveza klijentima u sektoru organske poljoprivredne proizvodnje, tokom pretpostavljenog roka trajanja pandemije COVID-19.

Postavljena hipoteza prvog reda podržana je testiranjem hipoteza drugog reda, koje su međusobno istog ranga:

Prva hipoteza drugog reda podržava stav da je format garantne šeme obezbedio adekvatan period odlaganja otplate anuiteta postojećih kreditnih obaveza bez kritičnog narušavanja ekonomsko-finansijske stabilnosti (performansnosti) i kreditnog boniteta privrednih društava;

Druga hipoteza drugog reda implicira da je format garantne šeme pružio mogućnost unapređenja kolaterala postojećih i budućih kreditnih obaveza;

Treća hipoteza drugog reda podržava stav da je format garantne šeme ostavio prostor za fleksibilan pristup banke i privrednog društva u modeliranju kreditnih obaveza (aktuelnog portfolija) u zavisnosti od perspektiva tržišne situacije.

Na konkretnom primeru, reprezentativnog preduzeća koje 95% poslovnog prihoda generiše izvozom sertifikovane maline iz organske proizvodnje, utvrđena je ocena efekata kreditiranja kroz okvir garantne šeme na finansijsku stabilnost privrednog društva. Analizirani su ključni pokazatelji finansijske performansnosti neposredno nakon restrukturiranja kreditnih obaveza. Projekcijom analiziranih finansijskih pokazatelja i njihovom komparacijom trenda kretanja u odnosu na period, neposredno pre aktuelne pandemije, izvedeni su dodatni zaključci u nameri da se dokaže osnovna teorijska pretpostavka.

Zaključna razmatranja objedinjuju teorijske osnove i nalaze empirijskog istraživanja koje dokazuju da je mera podrške privredi za ublažavanje posledica pandemije, u formatu Garantne šeme, omogućila "adekvatno" restrukturiranje kreditnih obaveza klijenta u oblasti organske poljoprivredne proizvodnje. Rad, takođe, ukazuje na potencijalne posledice navedene mere, i pruža osnove unapređenja inicijalnog modela garantne šeme.

1. MATERIJALI I METODE / MATERIALS AND METHODS

Struktura rada podeljena je u dve celine: teorijsku i empirijsku, u čijoj izradi je dominantno korišćen deduktivni metod. Teorijska celina oslanja se na pregled većeg broja nalaza i zaključaka različitih naučnih pravaca u oblasti agroekonomije i finansija, dok je empirijski deo dominantno oslonjen na kvantitativne analitičke metode.

Prva faza istraživanja obuhvatila je desk-analizu uticaja pandemije COVID-19 na globalnu ekonomsku aktivnost i sertifikovanu organsku poljoprivrednu proizvodnju s jedne strane, kao i determinantu sveobuhvatnog značaja organskog agrobiznisa i učešća proizvodnje voćarske kulture u ukupnoj organskoj proizvodnji, s druge.

Predmetna analiza pružila je osnov za izradu pregleda zaključaka iznetih u relevantnoj domaćoj i inostranoj literaturi. Osim detaljne analize postojećih teorijskih osnova, na osnovu izveštaja međunarodnih i nacionalnih institucija izneti su statistički podaci retrospektive razvoja ekološke voćarske proizvodnje i učešću iste u ukupnoj organskoj voćarskoj poljoprivrednoj proizvodnji.

Metodama deskriptivne statistike i komparativne analize prikazano je stanje u nacionalnoj ekonomiji. Sprovedeni intervjui sa menadžmentom nacionalnih poslovnih banaka zaduženih za agro-klijente, u ovoj fazi istraživanja, pokazali su da su banke težište stavili na domen finansiranja ekološke voćarske proizvodnje maline, ocenjujući adekvatnost aktuelnih modela i predviđenih kolaterala kreditnih aranžma-

na poslovnih banaka namenjenih ovoj vrsti poljoprivredne proizvodnje. Zatim, aktuelna zakonska regulativa, publikacije i izveštaji Narodne banke Srbije i resornih ministarstava privrede i poljoprivrede, pokrivaju aspekte predmeta istraživanja, fokusirajući se na pregled preduzetih mera kreatora monetarne i fiskalne politike Republike Srbije i zemalja u regionu u cilju ublažavanja posledica COVID-19 krize.

U drugom, empirijskom delu istraživanja, za potrebe statističke analize urađena je analiza studije slučaja, zasnovana na reklasifikovanim finansijskim izveštajima poljoprivrednog preduzeća, u cilju merenja i ocene efekata na ključne ekonomsko-finansijske pokazatelje performansnosti i kreditne pouzdanosti preduzeća i poslovni rezultat. Takođe, testirana je i mogućnost redovne otplate finansijsko-kreditnih obaveza privrednog društva, u periodima neposredno pre i nakon preduzetih mera Vlade i Narodne banke Srbije za pomoć privredi. Istraživanje je obuhvatilo podatke iz izveštaja Agencije za privredne registre Republike Srbije, kao i baze o kreditiranim preduzećima iz kreditnih portfolija domicilnih poslovnih banaka, u cilju adekvatne analize obima i strukture poslovnih prihoda i rashoda, kao i drugih relevantnih pokazatelja korporativno-kreditnog boniteta privrednih društava. Bankarske poslovne politike i procedure u domenu voćarske proizvodnje su bile vredna istraživačka građa za izvršenu analizu ocene kreditnog boniteta predmetnog poljoprivrednog preduzeća.

Formiranjem visoko ponderisanog panela ispitanika (rukovodioci zaduženi za agro-kreditni sektor) od donosilaca odluka o kreditnim plasmanima banaka u poljoprivrednu proizvodnju, u ovom stadijumu istraživanja, u fokus su stavljena pitanja potencijalnih razlika finansiranja ekološki sertifikovane poljoprivredne proizvodnje u COVID-19 krizi, efekata na ukupan portfolio, rezervu za potencijalni gubitak, a posledično neto rezultat i kapital poslovne banke. Intervjui sa vlasnicima poljoprivrednih preduzeća za proizvodnju i izvoz organski sertifikovane maline dali su ključne elemente, u prvom redu, za specifikiranje kreditnih obaveza, dok u drugom za potvrdu postavljenih istraživačkih pitanja, prikazanih kao hipoteze prvog i drugog reda.

Metodološki koncept uvažio je zaključke dobijene na osnovu analize, kao i sprovedenih intervjua sa rukovodiocima domicilnih poslovnih banaka i menadžmentom poljoprivrednih preduzeća o efektima uvođenja mera podrške privredi putem portfolio garancija za ublažavanje posledica pandemije COVID-19, kroz uspostavljanje adekvatne kreditne strukture klijentima u sektoru organske poljoprivredne proizvodnje.

Značaj uticaja pandemije COVID-19 na nacionalne ekonomije i životnu sredinu opisuju Baldwin i di Mauro (2020), ističući da je u kratkom roku "kineski", odnosno "italijanski problem" postao globalan. U tom kontekstu Canuto (2020) navodi da je pandemija, u prvom redu, naglo zaustavila, a potom je i značajno ograničila ekonomski tok. Praščević (2020) ukazuje na recesione efekte pandemije, kao posledicu „zaključavanja“. Navedeno potvrđuje i Buklemishev (2020), ukazujući na specifičnosti COVID-19 krize.

Jambor i dr. (2020) ukazuju na potencijalnu pandemijsku ugroženost sektora poljoprivrede. Henry (2020) kao glavne izazove navodi ograničenje po pitanju međunarodnog transporta, s obzirom da je u pitanju roba sa ograničenim rokom trajanja, dok Seleiman i dr. (2020) dodaju potencijalne probleme u samoj poljoprivrednoj proizvodnji, po pitanju uvoza đubriva i drugih sirovina potrebnih za poljoprivredu. Navedeno podržavaju i Lal i dr. (2020), ističući kao glavni problem upravo ugrožen lanac snabdevanja, dok Gerasimova i dr. (2020) dodaju i ograničen pristup zemljištu i proizvodnji usled preduzetih mera državne intervencije. Međutim, kada je reč o organskoj poljoprivrednoj proizvodnji, Augustine i Guillaume (2021) naglašavaju da pandemija nije imala uticaj na gazdinstva, odnosno samu proizvodnju, međutim da je zabeležen umeren uticaj na trgovinska privredna društva koja distribuiraju organski sertifikovane proizvode. Jež Rogelj i dr. (2020) probleme prouzrokovane pandemijom vezuju za zavisnost od izvoza u zemlje poput Italije, koje su u potpunosti obustavile uvoz.

Bez obzira na mere kojima je pogođena poljoprivredna proizvodnja, Kumar (2020) ističe značaj organski sertifikovane poljoprivredne proizvodnje u aktuelnim uslovima. Brzaković i dr. (2018) potvrđuju da predmetan način proizvodnje, kao i proizvodi dobijaju na značaju i u Republici Srbiji. Navedeno podvlači i Pešić (2020).

U zavisnosti od razvijenosti nacionalne privrede, učešća određenog privrednog sektora u strukturi BDP-a, činjenice da je uticaj pandemije izazvao oblike krize, a u zavisnosti od perioda i visine pojave, različite države su preduzele različite mere za ublažavanje posledica iste (Hale i dr., 2020). Generalno, preduzete aktivnosti se mogu klasifikovati u tri grupe, odnosno fiskalne, monetarno-bankarske i ostale finansijske. Fornaro i Wolf (2020) ukazuju na značaj fiskalnih mera, dok Marjanović i Đukić (2020) naglašavaju značaj monetarno-finansijskih, s obzirom na činjenicu da je fokus istih na ugroženoj likvidnosti.

Analizirajući preduzete monetarno-finansijske mere nedvosmisleno se zaključuje da su zemlje u

regionu na različite načine pristupile ublažavanju negativnih efekata pandemije. Jedinstven stav iskazan je po pitanju mera odlaganja plaćanja obaveza poslovnim bankama po osnovu dospelih obaveza po redovnim anuitetima na kredite, uvođenjem kreditnih moratorijuma. Mađarska je osnovala Fond za zaštitu privrede i donela niz mera podrške izvozu (KPMG, 2020). Hrvatsko rešenje, između ostalog, podrazumeva i kredite za likvidnost namenjene privrednim društvima za održavanje kontinuiteta u isplati zarada, režijskih i drugih poslovnih troškova (Hrvatska narodna banka, 2020). Bugarska je akcent stavila na očuvanje radnih mesta, pokrivanjem 60% troškova zarada za zaposlene u najugroženijim sektorima, kao i potrošačkih kredita za fizička lica na neplaćenom odsustvu (Međunarodni monetarni fond, 2020). Crna Gora fokusirajući se na likvidnost privrednih subjekata, kreirala je novu kreditnu liniju IRF do maksimalnog iznosa po korisniku od 3 miliona eur, uz pojednostavljeni postupak odobravanja kredita, bez naknade za obradu kredita i kamatnu stopu od 1,5% (Sl. list CG, br. 80/20). Albansko rešenje ogleda se u oslobađanju finansijskih institucija od politike dodatnog rezervisanja u slučaju insolventnosti dužnika (PwC Srbija, 2020). Severna Makedonija je pored mera očuvanja likvidnosti, kroz direktnu finansijsku pomoć i u vidu beskamatnih kredita, subvencija za socijalno osiguranje, umanjila referentnu kamatnu stopu i zakonsku zateznu kamatnu stopu (PwC Srbija, 2020). Bosna i Hercegovina fokus stavlja na očuvanje i poboljšanje stepena likvidnosti privrednih društava kroz kreditiranje nacionalne razvojne banke i plan osnivanje garancijskog fonda (Sl. novine F BiH, br. 60/20, Sl. glasnik RS br. 89/20). Vlada Republike Srbije i Narodna banka Srbije, takođe su donele niz mera podrške privredi i stanovništvu (Sl. glasnik RS, br. 57/2020, Sl. glasnik RS, broj 33/2020, Sl. glasnik RS, br. 103/2020, Sl. glasnik RS, br. 153). Istraživanje će se skoncentrisati na ocenu efekata mere podrške privredi putem državnih portfolio garancija.

2. REZULTATI I DISKUSIJA / RESULTS AND DISCUSSION

Fokus istraživanja stavljen je na analizu otplatnog kapaciteta preduzeća za proizvodnju i izvoz maline, neposredno pre i u toku COVID-19 krize, utvrđen kroz promene relevantnih bilansnih pozicija u finansijskim izveštajima opserviranog preduzeća.

Na osnovu prikazanih podataka u tabeli 1, zaključuje se da u analiziranom trogodišnjem periodu, neposredno pred nastupanje COVID-19 krize, poslovni prihod preduzeća linearno raste za oko 20%, respektivno. Direktni poslovni rashodi, sa visokim stepenom statističke značajnosti, prate trend

rasta poslovnog prihoda. Stavljanjem u odnos poslovnog rezultata i finansijskih rashoda, koji su dominantno rezultat rashoda kamata po osnovu bankarskog servisa, nedvosmisleno se nameće zaključak da je preduzeće, u analiziranom periodu, generisalo dovoljan rezultat za pokriće istih.

U istom referentnom periodu (tabela 2), primećen je linearan rast zaliha preduzeća, što je u pozitivnoj korelaciji visoke statističke značajnosti, sa generisanim poslovnim prihodom. Takođe, potencijalno likvidna sredstva, merena kroz zbir zaliha i potraživanja od kupaca, dovoljna su za pokriće kratkoročnih obaveza opserviranog privrednog društva.

Analizom volumena i strukture kreditnih obaveza (tabela 2) prema poslovnim bankama u periodu 2017-2019. godine, uočen je trend povećanja inicijalno odobrenih sredstava prosečno godišnje za oko 15%, te se zaključuje da je rast poslovnog prihoda direktno uslovljen porastom kreditnog zaduženja. U strukturi kreditnih obaveza dominiraju kratkoročna zaduženja, što je u skladu sa osnovnom delatnošću preduzeća, kao i činjenicom da su u pitanju operativna finansijska sredstva, korišćena za finansiranje tekuće sezone proizvodnje, otkupa i pripreme izvoza.

Tabela 1. Reklasifikovani bilans uspeha preduzeća (u 000 RSD)

Table 1. Reclassified corporate income statement (in 000 RSD)

Opis / Godina	2017.	2018.	2019.
Poslovni prihod	696.311,00	846.578,00	1.007.427,82
Direktni poslovni rashodi (nabavna vrednost prodane robe i troškovi materijala)	598.455,00	703.250,00	874.009,00
Poslovni rezultat	38.664,00	57.636,00	69.116,00
Rashodi kamata	17.634,00	22.071,00	20.200,00

Izvor: Istraživanje autora

Tabela 2. Reklasifikovani bilans stanja preduzeća (u 000 RSD)

Table 2. Reclassified balance sheet of the company (in 000 RSD)

Opis / Godina	2017.	2018.	2019.
Zalihe	486.592,00	569.312,64	671.788,92
Potraživanja od kupaca	63.074,00	64.966,22	90.952,71
Obaveze prema dobavljačima	122.889,00	108.711,00	142.784,00
Dugoročne kreditne obaveze	309.298,00	267.379,00	203.074,00
Kratkoročne kreditne obaveze	233.984,00	269.081,60	305.407,62

Izvor: Istraživanje autora

Na osnovu rezultata sprovedenih intervjuja, 100% intervjuisanih rukovodilaca sektora agro-biznisa domicilnih poslovnih banaka ističe da je optimalna kreditna podrška za finansiranje obrtnih sredstava proizvođača maline, kratkoročna sa adekvatnim grace periodom. Takođe, u apsolutnoj većini (90%) su stava da su različiti vidovi klasičnih kratkoročnih kredita tipičan proizvod namenjen ovoj vrsti delatnosti, dok se preostalih 10% zalaže za revolving kreditnu podršku. Predviđeno obezbeđenje za navedene oblike kreditnih aranžmana su, u zavisnosti od iznosa podrške, hipoteka prvog reda na poslovnim objektima, zasadima ili drugim oblicima imovine, nad kojima je moguće konstituisati predmetno založno pravo, što Sikimić i dr. (2019) smatraju čvrstim vidom obezbeđenja za poslovnu banku. S druge strane, ukoliko razmatramo iznose kredita od 10 do 15% u odnosu na poslovni prihod, tipično obezbeđenje je zaloga na robi i/ili zaloga na potraživanjima, što potvrđuje 100% intervjuisanih rukovodilaca poslovnih banaka.

Tokom prvog kvartala (q1) 2020. godine, pojavom pandemije COVID-19, evidentno dolazi do pada privredne aktivnosti u globalnim razmerama, usled delimičnog ograničenja kretanja robe i usluga. U Republici Srbiji usled uvođenja vanrednog stanja, delimične obustave drumskog transporta, zatvaranja granica i drugih preduzetih mera, došlo je do naglog zastoja u izvozu roba i usluga domicilnih preduzeća.

Analizirano preduzeće za proizvodnju i izvoz maline, u prva dva kvartala - (jan-maj, q1 i q2) 2020. godine, očekivano je zabeležilo pad prihoda za 40% u odnosu na isti period prethodne 2019. godine (tabela 4). Prema zaključcima sprovedenih intervjuja sa vlasnicima poljoprivrednih preduzeća za uzgoj i izvoz maline, u analiziranom periodu neposredno po uvođenju vanrednog stanja (Sl. Glasnik RS, br. 29), zabeležen je aproksimativan pad poslovnog prihoda od 50%, u odnosu na isti referentni period prethodne godine, za šta se zalaže njih 70%. Preostalih 30% ispitanika ukazuje na znatno manji pad predmetnog finansijskog pokazatelja, od oko 25%.

Na približno identičnom nivou direktnih i ostalih poslovnih rashoda, u analiziranim mesecima, preduzeće je zabeležilo pozitivne poslovne rezultate, međutim nedovoljne za pokriće rashoda po osnovu kamata.

Takođe, na osnovu prikazane kreditne strukture analiziranog preduzeća zaključuje se da obaveze dospevaju u najvećem obimu (43% - u apsolutnom iznosu od inicijalno odobrenih kredita u 2019. godini) tokom petog meseca 2020. godine.

Tabela 3. Analiza kreditnog zaduženja preduzeća na dan 31.12.2019. godine

Table 3. Analysis of credit indebtedness of the company as of 31.12.2019

RB.	Banka	Vrsta angažovanja	Inicijalno odobren iznos (u eur)	Datum plasmana	Grace period	Period završetka otplate	Stanje duga na 31.12.2019. (u eur)	Način otplate	Obezbeđenje	Iznos mesečnog anuiteta (u eur)
1.	Banka 1	Dugoročni investicioni kredit	1.000.000	30.09.2016.	18 meseci	30.09.2024.	717.949	mesečno	Hipoteka I reda (deo hladnjače) + zaloga na opremi - ukupne procenjene vrednosti 1.428.000 eur	12.851
2.	Banka 2	Dugoročni kredit za TOS	39.213	03.06.2015.	-	16.05.2020.	3.650	mesečno	Zaloga na opremi - procenjene vrednosti 59.000 eur	715
3.	Banka 3	Revolving kredit	1.150.000	16.05.2019.	-	16.05.2020.	1.150.000	u celosti	Hipoteka I reda (deo hladnjače + benzinska pumpa) - ukupne procenjene vrednosti 1.700.000 eur	-
4.	Banka 4	Kratkoročni kredit	1.900.000	01.06.2019.	4 meseca	01.06.2020.	950.000	mesečno	Hipoteka I reda (sušara + zasad) + zaloga nad potraživanjima - ukupne procenjene vrednosti 2.500.000 eur	239.500
5.	Banka 5	Kratkoročni kredit	900.000	23.05.2019.	4 meseca	23.05.2020.	497.974	mesečno	Hipoteka I reda (deo hladnjače) + zaloga na opremi - ukupne procenjene vrednosti 1.100.000 eur	114.000
6.	Banka 6	Revolving kredit	500.000	12.05.2019.	-	12.05.2020.	500.000	u celosti	Zaloga na potraživanjima + zal. na robi	-
7.	Banka 6	Kratkoročni kredit	300.000	18.10.2019.	6 meseci	30.06.2020.	300.000	u tri rate	Zaloga na potraživanjima + zal. na robi	103.000
8.	Banka 7	Kratkoročni kredit	300.000	08.05.2019.	3 meseca	08.05.2020.	187.500	mesečno	Zaloga na potraživanjima + zal. na robi	54.000
UKUPNO			6.089.213				4.307.073			524.066

Izvor: Istraživanje autora

Tabela 4. Ključni pokazatelji performansi privrednog društva za period april / maj 2019/20.

Table 4. Key performance indicators of the company for the period April / May 2019/20

Opis / Godina	april 2019.	maj 2019.	april 2020.	maj 2020.
Poslovni prihod	313.973,00	368.918,28	188.383,80	201.570,67
Poslovni rezultat	11.313,00	14.141,25	7.380,00	7.933,50
Rashodi kamata	6.733,33	8.416,67	7.853,00	9.816,25
Zalihe	328.626,00	273.680,73	490.461,00	477.274,13
Potraživanja od kupaca	87.171,00	108.963,75	185.659,00	198.845,87
Obaveze prema dobavljačima	59.269,67	74.087,08	62.659,00	78.323,75
Dugoročne kreditne obaveze (dospeće)	13.566,00	13.566,00	13.566,00	13.566,00
Kratkoročne kreditne obaveze (dospeće)	61.082,00	61.082,00	510.500,00	2.160.500,00

Izvor: Istraživanje autora

Tabela 5. Pregled dospeća kreditnih obaveza za period april / jun 2020.

Table 5. Overview of maturities of credit liabilities for the period April / June 2020

RB.	Banka	Vrsta angažovanja	Valuta	Mesečne obaveze za april 2020.	Mesečne obaveze za maj 2020.	Mesečne obaveze za jun 2020.
1.	Banka 1	Dugoročni investicioni kredit	eur	12.851,00	12.851,00	12.851,00
2.	Banka 2	Dugoročni kredit za TOS	eur	715,00	715,00	715,00
3.	Banka 3	Revolving kredit	eur	0,00	1.150.000,00	0,00
4.	Banka 4	Kratkoročni kredit	eur	239.500,00	239.500,00	239.500,00
5.	Banka 5	Kratkoročni kredit	eur	114.000,00	114.000,00	0,00
6.	Banka 6	Revolving kredit	eur	0,00	500.000,00	0,00
7.	Banka 6	Kratkoročni kredit	eur	103.000,00	103.000,00	103.000,00
8.	Banka 7	Kratkoročni kredit	eur	54.000,00	54.000,00	0,00
UKUPNO			eur	524.066,00	2.174.066,00	356.066,00

Izvor: Istraživanje autora

U regularnim uslovima, a na osnovu prakse prethodnih godina, nakon otplate predmetnih kredita, odobrava se nova kreditna podrška u identičnom ili uvećanom iznosu u proporciji sa projektovanim rastom poslovnog prihoda. Dalja neizvesnost u pogledu izvoza uopšte, a posebno hrane i organskih proizvoda usled osetljivosti cene, nedvosmisleno ukazuje na potencijalne probleme, odnosno zastoj u otplati postojećih kreditnih obaveza o roku dospeća, kao i gotovo isključenu mogućnost za dodatnu, novu, kreditnu podršku poslovne banke, posebno bez dodatnog obezbeđenja. U stoprocentnoj saglasnosti, navedeno, potvrdili su intervjuisani rukovodioci sektora agro-biznisa, zastupajući stav da u uslovima otežane naplate dospelih obaveza po osnovu kreditnih aranžmana u korišćenju, novu bankarsku podršku nije primereno razmatrati, već je potrebno fokusirati se na reprogramiranje / restrukturiranje aktuelnog

kreditnog portfolija klijenta ili preduzeti radikalnije modele naplate dospelih potraživanja.

Aktuelna epidemiološka situacija direktno je prozurokovala negativne efekte u bilansima i narušila korporativno-kreditni bonitet analiziranog preduzeća, što potvrđuju signifikantan rast pozicije zaliha (april 2020/19 - 47,25%; maj 2020/19 - 74,39%), potraživanja od kupaca (april 2020/19 - 112,98%; maj 2020/19 - 83%), kao i nesignifikantan rast obaveza prema dobavljačima (april 2020/19 - 5,72%; maj 2020/19 - 5,71%). Pozicija dobavljača nije kritično uvećana u analiziranom periodu, imajući u vidu karakteristike delatnosti i analizirani period (pred otkupni period). Međutim, kritično ugrožena tekuća likvidnost privrednog društva, izazvana delimičnom nemogućnošću plasiranja robe i izostankom izvoznih prihoda, kao i otežanom naplatom potraživanja, u perspektivi, odnosno otkupnim mesecima (jun/jul

/avgust 2020), inicirala bi nadproporcionalan rast obaveza prema dobavljačima i/ili izostanak optimalne otkupljene količine robe.

U cilju ublažavanja negativnih efekata pandemije donet je Zakon o utvrđivanju garantne šeme (Sl. glasnik RS, br. 153) kao dodatna mera podrške privredi. Fokus je na mikro, malim i srednjim preduzećima, poljoprivrednim gazdinstvima i preduzetnicima, u cilju održavanja likvidnosti, zaposlenosti i kontinuiteta proizvodnje. Garantna šema kao mera

podrške privredi omogućila je da poslovne banke uz parcijalnu garanciju države odobravaju kredite privrednim subjektima za likvidnost i obrtna sredstva, refinansirajući obaveze koje dospevaju najkasnije do 30.06.2021.godine, uz dodatno odobrenje sredstava do maksimalnog iznosa od 25% poslednjeg zvaničnog poslovnog prihoda predatog za statističke potrebe (2019. godine) ili do 3 miliona evra, valutno ili u dinarskoj protivvrednosti 25% (Sl. glasnik RS, br. 153).

Tabela 6. Efekat garantne šeme na kreditni portfolio analiziranog preduzeća

Table 6. The effect of the guarantee scheme on the loan portfolio of the analyzed company

RB.	Banka	Vrsta angažovanja	Inicijalno odobren iznos (u eur)	Datum plasmana	Grace period	Period završetka otplate	Stanje duga na 31.12.2020. (u eur)	Početak otplate	Iznos mesečnog anuiteta (u eur)
1.	Banka 1	Dugoročni investicioni kredit	1.000.000	30.09.2016.	18 meseci	30.09.2024.	658.541	Proizvod je u korišćenju	12.851
2.	Banka 2 - nov kreditor	Dugoročni kredit za TOS	1.152.078	16.06.2020.	6 meseci	30.09.2024.	1.084.587	16.01.2021.	72.005
3.	Banka 2 - nov kreditor	Dugoročni kredit za likvidnost - COVID-19	257.300	28.07.2020.	12 meseci	30.06.2023.	257.300	31.07.2021.	10.721
4.	Banka 6	Dugoročni kredit - Garantna šema	1.037.000	30.05.2020.	12 meseci	30.05.2023.	1.037.000	30.06.2021.	45.000
5.	Banka 4	Dugoročni kredit - Garantna šema	200.000	05.05.2020.	12 meseci	05.05.2023.	200.000	30.06.2021.	10.000
6.	Banka 7	Dugoročni kredit - Garantna šema	450.000	08.05.2020.	12 meseci	08.05.2023.	450.000	08.06.2021.	19.800
7.	Banka 7	Dugoročni kredit za TOS	450.000	16.07.2020.	6 meseci	16.07.2023.	450.000	16.01.2021.	16.000
8.	Banka 5	Dugoročni kredit - Garantna šema	500.000	23.05.2020.	12 meseci	23.05.2023.	500.000	23.06.2021.	23.000
9.	Banka 4	Kratkoročni kredit	1.900.000	01.07.2020.	2 meseca	01.07.2021.	1.330.000	01.06.2021.	192.000
10.	Banka 5	Kratkoročni kredit	200.000	06.07.2020.	3 meseca	06.07.2021.	133.333	06.10.2020.	23.000
UKUPNO			7.146.378				6.100.761		424.377

Izvor: Istraživanje autora

Tabela br. 6 prikazuje da su aktuelne kreditne obaveze analiziranog preduzeća adekvatno restrukturirane, u trenutku i ambijentu izvoznog šoka i trenutnog odlaganja izvoznih prihoda. Takođe, format garantne šeme obezbedio je produženje roka otplate, te pored činjenice da su anuiteti odloženi, omogućeno je da isti budu značajno niži, kao i momentalno umanjeno izdvajanje po osnovu kamata na ime bankarskog servisa (aproksimativno u apsolutnom iznosu 12%) pri većem obimu inicijalno odobrenih sredstava (za 17%), s obzirom na definisane uslove (anuitet 524.066 eur 2019 / 424.377 eur 2021). Navedeno je pružilo mogućnost privrednim društvima da neopterećeno organizuju tekuću prodaju i planiraju buduću proizvodnju, kao i prodaju. Zaključak potvrđuje i stav intervjuisanih vlasnika preduzeća za proizvodnju i izvoz organski sertifikovane maline. Naime, u apsolutnoj većini (95%) stava su da je period počeka od 9 do 12 meseci optimalan, kao i da će u perspektivi niži, restrukturirani, anuitet doprineti poboljšanju tekuće likvidnosti.

Na osnovu pokazatelja u tabelama 7 i 8, zaključuje se da je analizirano preduzeće generisalo ne-

znatno niži nivo poslovnog prihoda (2%), u uslovima krize, međutim dovoljno visok poslovni rezultat (rast za 6%) za pokriće rashoda kamata, a posledično i pozitivan neto rezultat (u odnosu na 2019. godinu). Takođe, na osnovu projektovanih pokazatelja, zaključuje se da je format adekvatnog restrukturiranja kreditnih obaveza kroz Garantnu šemu omogućio vraćanje preduzeća na dugogodišnji kurs linearnog rasta poslovnog prihoda, kao i dovoljnog poslovnog rezultata za pokriće rashoda kamata.

Na drugoj strani, izostanak opterećenja po osnovu bankarsko-kreditnog servisa, doprineo je da analizirano preduzeće generisani prihod usmeri u poslovnu aktivnost, što se ogleda u signifikantnom umanjenu obaveza prema dobavljačima (2020 / 2019 za čak 56%) i uspostavi optimalne strukture zaliha, kroz pravovremenu pripremu proizvodnje i otkupa roda za tekuću sezonu (2020). Zaključak je plebiscitarno potvrdio i jedinstven stav intervjuisanih vlasnika agro-izvoznih voćarskih proizvođača (100%), odnosno da je odlaganje obaveza po osnovu finansijske doprinelo značajnom umanjenu obaveza po osnovu poslovne aktivnosti.

Tabela 7. Efekat garantne šeme na ključne finansijske pokazatelje analiziranog preduzeća

Table 7. The effect of the guarantee scheme on the key financial indicators of the analyzed company

Opis / Godina	2019.	2020.	2021.
Poslovni prihod	1.007.427,82	987.707,00	1.106.231,84
Direktni poslovni rashodi (nabavna vrednost prodane robe i troškovi materijala)	874.009,00	901.102,00	998.756,00
Poslovni rezultat	69.116,00	73.430,70	81.508,08
Rashodi kamata	20.200,00	17.734,00	18.088,68

Izvor: Istraživanje autora

Tabela 8. Efekat garantne šeme na ključne finansijske pokazatelje analiziranog preduzeća

Table 8. The effect of the guarantee scheme on the key financial indicators of the analyzed company

Opis / Godina	2019.	2020.	2021.
Zalihe	671.788,92	572.784,00	612.878,88
Potraživanja od kupaca	90.952,71	127.333,79	120.967,10
Obaveze prema dobavljačima	142.784,00	62.214,00	63.458,28
Dugoročne kreditne obaveze	203.074,00	432.643,00	441.295,86
Kratkoročne kreditne obaveze	305.407,62	59.435,00	61.812,40

Izvor: Istraživanje autora

Iz ugla nacionalnog bankarskog sektora, podrškom privredi kroz garantnu šemu, dominantno je obezbeđen rast kreditne aktivnosti (Narodna banka Srbije, 2021) uz povećanu sigurnost po pitanju naplate i obezbeđenja plasmana. Na osnovu rezultata sprovedenih intervjua sa donosiocima odluka o kreditnim plasmanima banaka u poljoprivrednu proiz-

vodnju, zaključuje se da bi izostanak državne garancije izvesno pooštrio uslove kreditiranja, pre svega po pitanju većih zahteva za obezbeđenjem plasmana, skraćivanja rokova i iznosa kredita, za šta se zalaže apsolutna većina ispitanika (94%). Garantna šema obezbedila je i niže izdvajanje po osnovu posebne rezerve za potencijalne gubitke, kroz moguć-

nost unapređenja kolaterala, uz garanciju države, po osnovu aktuelnih i budućih kreditnih obaveza. Naime, većina kredita upućenih privrednim društvima za proizvodnju i prodaju organski sertifikovane maline za finansiranje obrtnih sredstava tretiraju se kao nepokriveni realnim kolateralom. Dominantno krediti plasirani na kratak rok su obezbeđeni zalogom na potraživanjima, odnosno robi. U regularnim uslovima, uz povećanje izloženosti kreditnom riziku, banke bi bile rezervisane po pitanju plasmana klijentima narušenog otplatnog kapaciteta. Format garantne šeme obezbedio je da država garantuje do maksimalnog iznosa pojedinačne garancije koja se obračunava kao proizvod osiguranog portfolija pojedinačne banke, stope pokrića (80%) i stope maksimalne garancije (30%), što povećava izvesnost naplate, čak i u slučaju otežanog servisiranja obaveza (Sl. glasnik RS, br. 153). Navedena mera Vlade i NBS povoljno utiče i na kapital poslovne banke, zbog manjeg izdvajanja rezerve za potencijalne gubitke po plasmanima obezbeđenih garantnom šemom države. Konačno, autorski stav da bi na nivou domicilnog bankarskog sektora, usled narušavanja poslovnih i finansijskih performansi privrednih društava i izloženosti većem od planiranog rizika po postojećim plasmanima, nedvosmisleno dovelo do rasta neperformansnih plasmana, što bi izazvalo osipanje finansijskog rezultata i povećanje izdvajanja na ime posebne rezerve po plasmanima i kapitalne izdatke, potvrđuje 100% intervjuisanih bankarskih rukovodilaca.

ZAKLJUČAK / CONCLUSION

Model Nacionalne bankarske garantne šeme, ekskluzivna je mera Vlade Republike Srbije, dok se u ostalim ekonomijama slični efekti postižu kroz osnivanje nacionalnih garantnih fondova i garancijsku podršku privrednim društvima od strane razvojnih banaka tih zemalja. Cilj mere usmeren je na održavanje likvidnosti, kontinuiteta proizvodnje i zaposlenosti kapaciteta i radne snage, privrednih društava tokom pandemije COVID-19.

Efektivnost preduzete državne mere u formatu garantne šeme na privredna društava, testirana je u sektoru organski sertifikovane poljoprivredne proizvodnje maline, imajući u vidu činjenicu da ova voćarska kultura u Republici Srbiji ima signifikantno mesto u nacionalnom agraru i sve naglašeniju ulogu u strukturi nacionalnog izvoza.

Pretpostavka je da garantna šema omogućava uspostavljanje adekvatne strukture u pogledu optimalne hronologije (termin plana) otplate kreditnih obaveza klijentima u sektoru organske poljoprivredne proizvodnje, u trenutku i ambijentu izvoznog šoka i trenutnog odlaganja izvoznih prihoda, što je

definisano kao ključna hipoteza istraživanja. Predmetna hipoteza dokazana je parcijalnim dokazivanjem potpornih hipoteza nižeg ranga. Prva hipoteza drugog reda podržava stav da je format garantne šeme obezbedio adekvatan period odlaganja otplate anuiteta postojećih kreditnih obaveza bez kritičnog narušavanja ekonomsko-finansijske stabilnosti (performansnosti) i kreditnog boniteta privrednih društava. Ekonomsko-finansijska performansnost merena je kretanjem sledećih funkcija: poslovnog prihoda, poslovnog rezultata - volumena poslovnog prihoda i direktnih poslovnih rashoda, odnosom poslovnog rezultata i finansijskih rashoda, potencijalno likvidnim sredstvima - nivoom zalih i potraživanja, pokazateljima likvidnosti, odnosom ukupnog duga i poslovnog prihoda, kao i odnosom kratkoročnih obaveza i poslovnog prihoda.

Utvrđeno je da nije došlo do signifikantnog narušavanja ekonomsko-finansijske stabilnosti preduzeća i njegovog kreditnog boniteta s obzirom na činjenicu da funkcije nisu zabeležile statistički značajan pad, čime je dokazana prva potporna hipoteza. Predmetna hipoteza dodatno je testirana menadžment intervjuima u kojima je postignuta saglasnost visoke statističke značajnosti. Poređenjem stepena obezbeđenja bankarskih plasmana, neposredno pred / nakon uvođenja predmetne mere, utvrđeno je da je u drugom referentnom periodu došlo do njegovog unapređenja uvođenjem prvoklasne državne garancije u 80 procentnom iznosu na novodobrena sredstva - čime je dokazana druga niže rangirana hipoteza. Dokaz treće potporne hipoteze ogleđa se u činjenici kompromisnog povećanja ukupnog duga na postojeći kolateral. Niže rangirane hipoteze (druga / treća) takođe su verifikovane konsenzusom u menadžment intervjuima visokog stepena statističke značajnosti. Dokazivanjem potpornih hipoteza u punoj meri su ispunjeni uslovi za potvrdu noseće hipoteze.

Retrogradna rešenja kroz dodatne moratorijume sa dužim rokovima, pored visoke cene prilagođavanja, dovela bi do nepotrebnog administriranja i kontrole, i samo dodatno otežavala ionako skromnu investicionu aktivnosti. Nacionalna garantna šema bila je dobar izbor, u dobroj meri stabilizovala je naglašene oscilacije u izvoznim приходima i bankama otklonila potencijalni „jo-jo“ efekat.

Rad može poslužiti kao baza za buduća istraživanja opservirane teme, identifikovanjem i osvetljavanjem ključnih nalaza kao startne istraživačko-empirijske osnove. U baznom scenariju, aktuelni format nacionalne garantne šeme u potpunosti je odgovarao svrsi. Međutim, kriza se produžila što je nametnulo potrebu i za reinženjeringom analiziranog državno-garantnog modela. Pretpostavka je

da aktuelni format garantne šeme ostavlja prostor za unapređenje. Na prvom mestu za simultani fleksibilan pristup banke i privrednog društva u modeliranju budućih kreditnih obaveza, zavisno od perspektiva tržišne situacije. Na drugom, za proširenje uloge države u pogledu visine garancijskog potencijala i produženja garantnog roka. Budući format, trebalo bi da otkloni potencijalni likvidnosni udar nakon isteka grace perioda kod privrednih društava u oblasti organski sertifikovane agro-proizvodnje, i pored opreznosne uključi i razvojnu komponentu.

LITERATURA / REFERENCES

- [1] Agencija za privredne registre - <https://www.apr.gov.rs>
- [2] Augustine, P., Guillaume, M., (2021). Resilience of French organic dairy cattle farms and supply chains to the COVID-19 pandemic, *Agricultural Systems*, 190, 103082, doi.org/10.1016/j.agsy.2021.103082.
- [3] Baldwin, R., di Mauro, B.W., (2020). *Mitigating the COVID Economic Crisis: Act Fast and Do Whatever It Takes*. Centre for Economic Policy Research: London.
- [4] Buklemishev, O.V., (2020). Coronavirus crisis and its effects on the economy. *Population and Economics* 4(2), 13-17. <https://doi.org/10.3897/popecon.4.e53295>
- [5] Brzaković, M., Radanov, P., Janovac, T., Brzaković, P., (2018). Istraživanje zainteresovanosti domaćih kupaca za organsku hranu proizvedenu u Srbiji, *Ecologica* 25(89), 89-46.
- [6] Canuto, O., (2020). The Impact of Coronavirus on the Global Economy, *Policy notes & Policy briefs* 1929, Policy Center for the New South, <https://ideas.repec.org/p/ocp/ppaper/pb20-58.html>
- [7] Fornaro, L., Wolf, M., (2020). *Coronavirus and macroeconomic policy*. <https://voxeu.org/article/coronavirus-and-macroeconomic-policy>.
- [8] Gerasimova, K., Sheng, J., Zhao, J., (2021). COVID-19 and Other Challenges: A Case Study of Certified Organic Green Tea Producers in China, *Critical Sociology* 47(4-5), 591-607, doi:10.1177/0896920520975843
- [9] Hale, T., Angrist, N., Kira, B., Petherick, A., Phillips, T., Webster, S, (2020). Variation in Government Responses to COVID-19. *BSG Working Paper Series*. BSG-WP-2020/032 Version 6.0. www.bsg.ox.ac.uk/covidtracker.
- [10] Henry, R., (2020). Innovations in Agriculture and Food Supply in Response to the COVID-19 Pandemic, *Molecular Plant* 13(8), 1095-1097, doi.org/10.1016/j.molp.2020.07.011.
- [11] Hrvatska narodna banka - https://www.hnb.hr/documents/20182/2953147/hn170320_prezentacija_Vujcic.pdf/bc719a93-ba7b-26ba-626e-950cf32dcf7f?t=1584467194434
- [12] Jámbor, A., Czine, P., Balogh, P., (2020). The Impact of the Coronavirus on Agriculture: First Evidence Based on Global Newspapers. *Sustainability* 12(11), 4535. doi.org/10.3390/su12114535
- [13] Janković, M., Ivannikov, N., Jovanović, L., Gajdo-branski, A., (2020). Doprinos zelene ekonomije razvoju ekoturizma i organskoj proizvodnji, *Ecologica* 27(98), 217-223.
- [14] Jež Rogelj, M., Šiftar, H., Mikuš, O., (2020). Sektor uzgoja tovnje junadi i COVID-19, *MESO: Prvi hrvatski časopis o mesu* 22(4), 288-24. <https://doi.org/10.31727/m.22.4.1>
- [15] Kumar, C., (2020). Organic food farming and rural tourism development: an opportunity to restore the happiness in the aftermath of COVID-19 pandemic, doi: 10.13140/RG.2.2.14859.44326
- [16] KPMG - <https://home.kpmg/xx/en/home/insights/2020/04/hungary-government-and-institution-measures-in-response-to-covid.html>
- [17] Lal, R., Brevik, E.C., Dawson, L., Field, D., Glaser, B., Hartemink, A.E., Hatano, R., Lascelles, B., Monger, C., Scholten, T., Singh, B.R., Spiegel, H., Terribile, F., Basile, A., Zhang, Y., Horn, R., Kosaki, T., Sánchez, L.B.R., (2020). Managing soils for recovering from the COVID-19 pandemic. *Soil Syst.* 4(3), 46. doi.org/10.3390/soilsystems4030046
- [18] Marjanović, D., Đukić, M., (2020). Ekonomske mere za ublažavanje posledica COVID-19. In: *Black swan in the world economy 2020*. Institut ekonomskih nauka, Beograd, pp. 91-105.
- [19] Međunarodni monetarni fond, (2020). <https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/Policy-Responses-to-COVID-19#top>
- [20] Narodna banka Srbije, (2020). https://nbs.rs/export/sites/NBS_site/documents/publikacije/trendovi/trend_izv_IV_2020.pdf
- [21] Odluka o privremenim merama za očuvanje stabilnosti finansijskog sistema, *Sl. glasnik RS*, broj 33/2020.
- [22] Odluka o privremenim merama za banke radi ublažavanja posledica pandemije COVID-19 u cilju očuvanja stabilnosti finansijskog sistema, *Sl. glasnik RS*, broj 103/2020
- [23] Odluka o privremenim mjerama za ublažavanje negativnih uticaja epidemije zarazne bolesti COVID-19 na finansijski sistem, *Sl. list CG*, br. 80/20.
- [24] Odluka o privremenim mjerama koje banka primjenjuje za oporavak od negativnih ekonomskih pos-

- ljedica uzrokovanih virusnim oboljenjem COVID-19, *Sl. novine F BiH*, br. 60/20.
- [25] Odluka o privremenim mjerama bankama za ublažavanje negativnih ekonomskih posljedica uzrokovanih virusnim oboljenjem COVID-19, *Sl. glasnik RS*, broj 89/20.
- [26] Odluka o proglašenju vanrednog stanja, *Sl. glasnik RS*, broj 29/20.
- [27] Pešić, B., (2020). Analiza organske stočarske i biljne proizvodnje u Srbiji, *Ecologica* 27(98), 195-202.
- [28] Prašćević, A., (2020). Ekonomski šok pandemije COVID-19 - Prekretnica u globalnim ekonomskim kretanjima, *Ekonomске ideje i praksa*, Faculty of Economics, University of Belgrade, 37, 7-22.
- [29] PwC Srbija, (2020). *Mere koje su vlade zemalja regiona preduzele kao odgovor na COVID-19: Ekonomске i poreske mere.*
<https://www.pwc.rs/sr/publications/assets/COVID-19%E2%80%93Ekonomске-i-poreske-mere-u-drzavama-SEE-April-2020.pdf>
- [30] Seleiman, M. F., Shaimaa, S., Alhammad, B. A., Alharbi, B. M., Juliatti, C. F., (2020). Will novel coronavirus (COVID-19) pandemic impact agriculture, food security and animal sectors?, *Bioscience Journal* 36(4), 1315-1326, doi.org/10.14393/BJ-v36n4a2020-54560
- [31] Sikimić, U., Kaličanin, M., Kaličanin, Z., (2019). Način merenja kolateralne pozicije banke prilikom odobravanja plasmana, *Ecologica* 26(95), 409-414.
- [32] Simić, I., (2020). Organska proizvodnja u Srbiji 2020, Nacionalno udruženje za razvoj organske proizvodnje Serbia Organika, Beograd, <https://serbiaorganica.info/wp-content/uploads/2021/01/ORGANSKA-PROIZVODNJA-U-SRBIJI-2020-online-1.pdf>
- [33] Uredba o finansijskoj podršci poljoprivrednim gazdinstvima kroz olakšan pristup korišćenju kredita u otežanim ekonomskim uslovima usled bolesti COVID-19 izazvane virusom SARS-CoV-2, (2020). *Sl. glasnik RS*, br. 57/2020
- [34] Zakon o utvrđivanju garantne šeme kao mera podrške privredi za ublažavanje posledica pandemije bolesti COVID-19 izazvane virusom SARS-CoV-2, *Sl. glasnik RS*, br. 153
- [35] Živanović, B., Cvejić, A., Aćimović, Ž., (2019), Rizici finansiranja konvencionalnog modela proizvodnje maline u poslovnom bankarstvu Republike Srbije, *Ecologica* 26(96), 535-544.